

Araştırma Makalesi

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşiv Belgelerine Göre Cumhuriyet Öncesi Radyo ve Türkiye (1919-1923)

Özlem Soyer Zeyrek*

(ORCID: 0000-0002-8547-6416)

Makale Gönderim Tarihi
22.03.2024

Makale Kabul Tarihi
01.08.2024

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Soyer Zeyrek, Ö., "Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşiv Belgelerine Göre Cumhuriyet Öncesi Radyo ve Türkiye (1919-1923)", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9/2 (Eylül 2024): 1442-1475.

APA: Soyer Zeyrek, Ö. (2024). Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşiv Belgelerine Göre Cumhuriyet Öncesi Radyo ve Türkiye (1919-1923). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9 (2), 1442-1475.

Öz

Türkiye’de radyo yayıncılığının geçmişi, bilinenin aksine biraz daha eskidir. Ülkemizde ilk radyo yayınının başlaması 6 Mayıs 1927’de gerçekleşmişse de Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmazdan hemen önce telsiz telefonun kullanılmaya başlanması msöz konusu olmuştur. Radyonun topraklarımızdaki bu formdaki ilk varlığı onun daha çok Kurtuluş Savaşı döneminde iletişim amaçlı kullanıldığını gösterse de son belgeler bize bu iletişim deneyiminin daha da gelişmiş olarak sadece ülkenin savunmasında gerekli olan iletişime hizmet etmediğini, uluslararası platformda da çok çeşitli amaçlara hizmet ettiğini göstermektedir. Ayrıca radyonun ithal edilen bir icat olması, belli ki ona sahip olmada ve onu iletişimde, yayıncılıkta kullanmada bazı iş birliklerini de gerektirmiştir. Diğer yandan bu çalışmada 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması’nın radyonun Türkiye’ye girişi noktasında bir etkisinin olup olmadığı

* Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, ozlem.szeyrek@dpu.edu.tr.

Assist. Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Turkey.

tartışılacaktır. Bahsi geçen yıllarda yeni üretilmiş bir iletişim aracı olan radyo, iletişim tarihinde bir dönüm noktası olur olmaz, derhal uluslararası siyasetin bir parçası haline gelmiştir. Dolayısı ile üzerinde çalıştığımız belgeler bize radyonun iletişim tarihine sunduğu kadar siyasette edindiği yere dair de bilgiler sunmaktadır. Bu gelişmelerin Osmanlı Devleti'nin yıkılış ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş sürecine denk gelmesi ise ayrıca önem arz etmektedir. Zira bu dönemde uluslararası platformda hayat bulan radyo, bizde daha 1925 ve 1927'ye gelinmeden Rus kaynaklı olarak hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada kullandığımız belgeler Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi'nden elde edilmiş olup, anılan yıllarda en gelişmiş iletişim teknolojisi olan radyonun Türkiye ve O'nun uluslararası ilişkilerindeki rolüne temas etmek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Radyo, Türkiye, Rusya, Moskova Antlaşması, Mustafa Kemal Atatürk.

Radio and Turkey in the Pre-Republican Period According to Turkish Diplomatic Archival Documents (1919-1923)

Abstract

Contrary to popular belief, history of radio broadcasting in Turkey dates back to earlier times. Although the first radio broadcast in our country took place on May 6, 1927, wireless telephones began to be used just before the establishment of the Republic of Turkey. Although the first existence of radio in this form in our lands shows that it was used mostly for communication purposes during the War of Independence, recent documents show us that this communication experience has become more developed and not only serves the communication required for the defense of the country, but also serves a wide variety of purposes on the international platform. The fact that radio was an imported invention obviously required some cooperation in owning it and using it in communication and broadcasting. On the other hand, this study will discuss whether the Treaty of Moscow dated March 16, 1921 had an impact on the entry of radio into Turkey. It is also important that the issue coincides with the collapse of the Ottoman Empire and the establishment of the Republic of Turkey. Because radio, which came to life on the international platform during this period, was tried to be implemented with Russian sources before 1925 and 1927. The documents we used in the study were obtained from the Presidential State Archives, the Turkish Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs.

Keywords: Radio, Turkey, Russia, Moscow Treaty, Mustafa Kemal Atatürk.

Radyonun İcadı ve Tarihi Gelişimi

Batı dünyasının bilim ve teknik konusundaki gelişimi malum olduğu üzere coğrafi keşifler, rönesans ve reform hareketleri, sanayi devrimi ile bir seyir arz etmiştir. Amerika'nın keşfi, bilgi ve teknolojilerin bu kıtaya da yayılmasını sağlamış, dahası orada da başka birçok alanda yepyeni çalışmalara kapı aralanmıştır. Anılan bu gelişmelerle birer büyük güç haline gelen devletler 18. ve 19. yüzyıllarda dünyanın hegemonik, bol savaşı, sömürge zihniyeti güden bir gündemi olmasını sağlamıştır. Batı dünyasında yaşanan bilim ve teknolojiye paralel olarak dünyadaki siyasi ortam da hızla değişmiş hem devletler hem de toplumlar bu hızlı değişimin sancılarını yaşamıştır. Bu süreçte sadece haritalar değişmekle kalmamış devletlerin karakterleri, savaşların seyri, toplumların bu seyir halinde mevcut durumu da değişmiştir. Güce, maddi zenginlik ve geniş topraklara sahip olanlar değil, bilim ve teknolojiyi elde tutan, yatırımını buna yapan devletler sahip olmuştur. Teknolojik aletler, araçlar ve silahlar, onu üreten ve kullananların elinde kendi amaçlarına hizmet etmiştir. Dünya böylesi bir tarihi akış içerisinde şekillenirken, diğer bütün icatlar gibi radyo da icat edildiği andan itibaren bu değişimin önemli bir parçası haline gelmiştir.

Ulaşımın, üretimin ve dolayısı ile rekabetin her geçen gün daha da hızlandığı 19. yüzyılda hiç şüphesiz en çok ihtiyaç duyulan şeylerden birisi hızlı ve doğru bir şekilde haberleşmektir. Şahıslardan daha çok devletlerin kendi bekası için duyduğu bu ihtiyaç teknolojik gelişmelerle birlikte her geçen gün daha farklı şekillerde giderilmeye başlanmıştır. Önce morsa alfabesi, daha sonra telli telgraf, en nihayetinde telsiz telefon ve radyo... 19. yüzyılın sonları, 20. yüzyılın başlarında bazı bilim adamlarının buluşları sonuç vermeye başlamıştı. Maxwell, Hertz, Fleming, Stubblefield, De Forest, Marconi gibi isimler iletişim alanında insanlığa büyük olanak sağlayan bu teknoloji ürününün emektarı, mimarıydılar. İnsan sesinin elektro manyetik dalgalar aracılığı ile bir yerden başka bir yere iletilebilmesi, iletişim alanında olduğu kadar

insanlık tarihinde de önemliydi¹ ve bu teknolojiyi ilk defa görenler için de hayret verici bir aşamayı ifade etmekteydi.

Bugün en çok kullandığımız kablosuz iletişim teknolojilerinin tarihine baktığımızda 1800'ü yılların başına, yukarıda adını verdiğimiz Heinrich Rudolph Hertz'in çalışmalarına gitmemiz gerekecektir. Bugün radyo frekanslarını zikrederken söylediğimiz Megahertz ifadesinden de anlaşılacağı gibi onun radyo yayıncılığındaki payı büyüktür. O, radyo dalgası olarak bilinen elektromanyetik dalgaları keşfetmiştir. David Sarnoff ve Lee De Forest'in² katkılarına karşın Guglielmo Marconi genellikle radyonun babası olarak bilinmektedir. Marconi elektromanyetik radyo dalgalarını ilk kullanan ve bunu mesaja dönüştüren kişi olmakla beraber, aynı zamanda James Maxwell ve Henrik Hertz'in elektromanyetik konusundaki ilk keşiflerinden de destek almıştır³.

Tarihler 1920'li yılları göstermeye başladığında ise başta Amerika olmak üzere Avrupalı devletlerin bu icadı hızlı bir şekilde edindiğini ve kullanmaya başladığını görmekteyiz. Dünyada oldukça hızlı bir şekilde bir iletişim ağı oluşmaya başlamıştır. Radyo yayınları Amerika'dan sonra hızla diğer ülkelerde de yer edinmiş, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği 1922 yılında, Almanya ise 1923 yılında yayınlara başlamıştır⁴.

Radyonun Diğer Devletlerce Kullanılmaya Başlandığı Dönem ve Türkiye

Bahsi geçen yıllar bize ait coğrafya için de bir dönüm noktasıdır. Bir yandan yıkılmakta olan bir Osmanlı Devleti, diğer yandan istiklaline ve yepyeni bir rejime odaklanmış bir ekip ile vatanın geleceği için

¹ Kocabaşoğlu, Uygur; Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna -TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı içindeki Yeri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.31.

² Lee De Forest, 1907'de radyodan gelen ses sinyallerinin devamlı olmasını sağlayan ve ilk formunu İngiliz Ambrose Fleming'in yaptığı boşluk tüpünü bularak radyo yayıncılığını başlatan kişidir. Aziz, O'na radyonun babası adı verildiğini söylemektedir. (Bkz. Aysel Aziz, Radyo Yayıncılığı, Nobel Yay., 2018, s.7.) Ancak Marconi için de "radyonun babası" tabiri kullanılmaktadır.

³ Fırat Tufan, Demokratik Katılım ve Sosyal Dönüşüm Perspektifinden Alternatif Radyo Yayıncılığı, Gece Akademi Yayınları, Ankara, 2019, s. 9.

⁴ Akagündüz, Ümüt; Radyoculuğumuzun Cumhuriyet'in İlk Yıllarındaki Serüveni ve Telsiz Mecmuası, Kebikeç, 37, 2014, s.360.

çalışılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na dahil olması ve tüm gücüyle bütün cephelerde savunmaya geçmesi, bunu yaparken elindeki tüm imkanları kullanmasını ve elde olmayan diğer tüm imkanların da elde edilmesini zorunlu kılmaktaydı. Bu süreçte halihazırda devam eden Osmanlı Devleti ile 1919'da kurtuluş ateşi yakılmış ve Kuvayı Milliye ruhu ile vatanın dört bir yanı sarılmışken diplomasi noktasında atılacak adımlar da çok önemliydi. Padişah halife unvanına haiz olarak görevine devam ederken, tarihler 23 Nisan 1920'yi gösterdiğinde Mustafa Kemal Paşa ve ekibi tarafından yepyeni bir meclis oluşturulmuştu. Hilafet/hükümdarlık kanadı ve meclis kanadı olmak üzere -biri pasife alınmış ya da tasfiye edilmiş olsa da- iki ayrı yönetime ya da idari mekanizmaya sahip olunduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada önemli olan husus ise uluslararası ilişkilerin hangi yönetim üzerinden gerçekleşeceğidir. Dahası, uluslararası diplomasinin yönelimi nasıl olmuştur?

Bu konuya dikkat çekmemizin nedeni, bir devletin yıkılışı, yeni bir devletin kuruluş sürecine gelinen noktada bu çalışmada yer verilecek olan güçlü bir iletişim kanalının (radyo istasyonunun) hizmete sunulmasının bilinenden daha erken bir tarihe denk gelmesi ve bunun Türkiye üzerinde(n) gerçekleşecek dış ilişkilerin ve haber akışının seyrine yön verecek olmasıdır. Zira Türkiye'nin sadece içerisinde bulunduğu siyasi durum değil, jeopolitik konumu da bu ilişkilerin nasıl bir seyir arz edeceğine etki eden faktörlerin başında gelmektedir. Diğer yandan çalışmanın başlığında belirtilen tarihin Türkiye'de radyo yayıncılığının başlaması adına daha erken bir dönemi ifade ettiğini de belirtmek gerekir.

Özellikle Kurtuluş Savaşı yıllarında haberleşmenin/iletişimin öneminin daha iyi anlaşıldığı ve bu alanda ülkede büyük bir boşluk olduğunun görülmesi üzerine bu boşluğun Cumhuriyet döneminde önce telsiz telgrafla doldurulmaya çalışıldığı, yurt içi ve yurt dışı iletişimi kolaylaştırmak amacıyla girişimlerde bulunulduğu bilinmektedir⁵. Bu yüzden 1925 yılında "Telsiz Tesisi Hakkında Kanun" adıyla bir yasa çıkarılacak olması ve dahası bu yasanın Ankara'da büyük bir telsiz istasyonu ile memlekette dahili bir telsiz şebekesi tesisini öngörmesi⁶ bu

⁵ Kocabaşoğlu, a.g.e., s.33.

⁶ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 33.

çalışma açısından önemli bir gelişmeyi ifade etmektedir. Nitekim, 1925'te çıkılan ihalede telsiz telgraf kurma işi Alman Siemens ve Fransız T.S.F. şirketleriyle yapılan pazarlıkların ardından, Fransız şirketine verilmiştir⁷. Türkiye'de bu teknolojiyi kurabilecek yerli bir şirket olmaması sebebiyle Fransız şirketi 2 yıl içerisinde biri Ankara'da Babaharman mevkiinde, diğer İstanbul'da Osmaniye'de olmak üzere iki büyük telsiz telefon istasyonu kurmuştur⁸. 1927'de hizmete sokulan ve güçleri 20-50 kilovat arasında değişen bu vericilerin ikisine radyo yayını yapacak donanım da eklenmişti⁹. Ancak araştırmamız; Türkiye'de radyo yayıncılığına dair cumhuriyetin ilanına dek olan süreci kapsadığı için, elde ettiğimiz belgeler 1925'te çıkarılacak olan Telsiz Tesisi Hakkında Kanun ile bir telsiz şebekesi tesisinin kurulmak istenmesi konusuna ayrı bir önem atfedecektir. Zira çalıştığımız dönemde yapılan uluslararası yazışmalar ve bu yazışmaların kimlerle yapıldığı bilgisi Türkiye Cumhuriyeti tarihine olduğu kadar uluslararası ilişkiler konusuna ve iletişim tarihine/tarihimize de ışık tutacak niteliktedir.

Tüm bu gelişmelerin ardından Türkiye'de resmi olarak ilk radyo yayını 6 Mayıs 1927'de İstanbul'da büyük postanenin kapısı üzerine yerleştirilen 5 kilovat güce sahip vericiden halka müzik dinletilerek yapılmıştır. Ankara'da ise yayının başlaması aynı yılın Kasım ayında gerçekleşmiştir¹⁰.

Türkiye İş Bankası ile bir Fransız şirketinin ortak olarak kurduğu ve *Telsiz Telefon Türk Anonim Şirketi* (TTTAŞ) tarafından işletilmeye başlandığı¹¹ algısı hâkim olsa da ilk Türk radyo işletmesinin tamamen milli olduğu görülmektedir. Çünkü ilk radyo işletmesini üstlenen TTTAŞ'nin mali yapısı ve yayın politikası üzerinde Atatürk'ün ağırlığı görülmektedir ve bu şirketin %40'ı Atatürk'ün ilk sermayesinin 4'te birini cebinden vererek kurdurduğu İş Bankası'na, %30'u Atatürk'ün bizzat

⁷ Arvas, İbrahim Sena; Türkiye'nin Radyo ile Tanışması ve Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi, Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD), Aralık, 2018; 4(2), s. 413. Bu ihaleye katılmak üzere Ankara'ya gelecek olan Moskova Radyo Telgraf üyesi ile iki mühendisin yol belgelerinin hazırlanması talebini içeren bir belgeye de araştırmalarımız esnasında rastladık. 07.06.1925. Bkz. DBTDA, 35800 – 141298 -1.

⁸ Arvas, a.g.m., s. 414.

⁹ Cankaya, Türkiye'de Radyo Yayıncılığının Öyküsü, a.g.e., s.15.

¹⁰ Yasemin Doğaner, Atatürk Döneminde Radyo, Türkler, Yeni Türkiye Yay., C.18, s.377.

¹¹ Doğaner, a.g.m., s.377.

kurduğu Anadolu Ajansı'na, geri kalanı da Atatürk'ün yakın çevresine aittir. Devletin o dönemde iktisat politikaları ve özel sektör teşebbüslerini teşvik etme amacından dolayı TTTAŞ her ne kadar özel bir şirket görünümünde olsa da görünen tablo bunun Atatürk'ün radyosu olduğudur¹². Atatürk'ün radyo konusundaki duyarlılığına üzerinde çalıştığımız belgelere geçmeden önce bir O'nun bir anısı ile örnek vermek yerinde olacaktır. Önyüzbaşılıktan ayrılmış telsiz meraklısı Hayrettin Hayreden'in 28 Ekim 1953 tarihli Vatan gazetesinin Radyo ekinde yer alan ve Atatürk'le olan anısını anlattığı konuşması şöyledir:

“Radyo istasyonu kurmaya teşebbüs edişimiz ilk zamanlar hükümet mahfillerin de pek iyi karşılanmamıştı. Milletten henüz geri olduğunu bunu hazmedemediğini ve esasen de elde teknik eleman da bulunmadığını söylüyorlardı. Ben ise onlara dünyada en çok plak satışının yurdumuzda olduğunu ahalinin böyle şeylere ihtiyacı bulunduğunu anlatmaya çalışıyor fakat ikna edemiyordum. Nihayet her işte ileriye gören Atatürk'ün dehası bu işi de halletti. Kendisine bu teşebbüsten bahsetmişler. “Aleti getirsin de dinleyelim” demiş. Ata ile ordu hayatında tanışırdım. Bir gün kendi yaptığım alıcıyı orman çiftliğinde O'na götürdüm istasyonu ararken tesadüfen karşımızda Rus radyosu çıktı. Atatürk Sofya'da iken az çok Rusçaya kulağa dolmuştu. Dinledi dinledi... Birden herkesi susturdu. “Efendiler! dedi, bakın propaganda yapıyorlar!” Derhal istasyonun kurulmasını emrettiler ve biz şirketi tesis ettik.”¹³

Ancak ileride göreceğimiz gibi Atatürk'ün radyo konusundaki duyarlılığı biraz daha erken tarihlere gidecektir.

Türkiye'de radyo alıcısı/vericisi yapma deneyimi sadece Hayrettin Hayreden ile sınırlı kalmamıştır. Bir müzisyen ve aynı zamanda ilk radyoculardan olan Ruşen Ferit Kam, kendi yapmış olduğu radyo alıcısı ile 1920 ya da 1922 yılında Fransız Savaş gemilerinden yapılan müzik yayınlarını Darülfünunun konferans salonunda öğrencilerine dinletmiştir¹⁴. Yine 20 Mart 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr isimli gazetede

¹² Arvas, İbrahim Sena, Atatürk ve Radyo: “Efendiler, Bakın Propaganda Yapıyorlar!”, Atatürk ve Kitle İletişimi, Editör: Nil Çokluk, DER Yay., İstanbul, 2021, s. 84.

¹³ Ayhan Dinç, İstanbul Radyosu'nun Öyküsü, İstanbul Radyosu, Anılar, Yaşantılar, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2000, S. 57. Bu olay 1926 senesinde yaşanmıştır. Bkz. Arvas, Atatürk ve Radyo: “Efendiler, Bakın Propaganda Yapıyorlar!”, a.g.e.s.96.

¹⁴ Cankaya, a.g.e., s.16-17.

Darülmualimin muallimlerinden Rüştü Bey'in Darülmualimin konferans salonundan telsiz telefon denemeleri yaptığı yazmakta, hatta Rüştü Uzel'in kendi yaptığı radyo vericisiyle okulundaki bir müzik konserini üniversitedeki konferans salonunda dinlettiği bilinmektedir¹⁵.

Radyonun icat edildiği yer olması sebebiyle daha erken dönemde bu konuda Amerika Birleşik Devletleri'nde neler olup bittiğine de bakmakta fayda vardır. ABD'de de en erken 1910 tarihli "Telsiz Gemi Yasası" olduğu görülmekte ve bu tarihten 1927'ye dek devletin bu konuda bir müdahalesi gözlemlenememektedir¹⁶. Ancak Amerika'da 1927'de çıkacak olan Radyo Yasası bu yayıncılığın bir tüzüğe bağlanmasında önemli bir merhale olacaktır ve artık bir verici yerleştirmek için izin alınması gerekecek, oluşturulan komisyonla vericilerin gücü denetlenecek ve yapılan yayınların ahlaka uygun olup olmadığı kontrol edilecektir¹⁷.

Arşiv araştırması esnasında radyo yayıncılığı ile ilgili belgelerine rastlanan devletlerde de durumun ne olduğunun tespit edilmesinde fayda vardır.

Radyo'nun icadıyla birlikte Rusya'nın da derhal harekete geçtiği görülmektedir. Nijni Novgorod laboratuvarında bir teknik ekibin yaptığı çalışmalar meyvesini vermiş ve 27 Şubat 1919'da Rusya'da ilk kez insan sesi bir radyo yayınında duyulmuştur¹⁸. Ayrıca 11 Kasım 1920 tarihinde Çiçerin'in Moskova Radyosu'nda Türk – Sovyet ilişkilerini ilgilendiren mesajlar yayınladığı da bilinmektedir¹⁹. Bu ilk yayınları takiben Sovyet Rusya'sı 21 Ağustos 1922'den itibaren ilk deneme yayınlarını başlatmış²⁰ ve 1922 yılında ilk konserler Nijegorodsk radyo laboratuvarı tarafından verilmişti. Hatta o dönemde artık çok hasta olan Lenin, 19 Mayıs 1922

¹⁵ Özden Cankaya, Bir Kitle İletişim Kurumunun Tarihi TRT 1927-2000, İmge Kitabevi, Ankara, 2015. s.16.

¹⁶ Ali Okur, "1927-1950 Yılları Arasında Türkiye'de Radyo Yayıncılığı", Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019, s.30

¹⁷ Okur, a.g.t, s.30.

¹⁸ Vefalı Enserov, Sovyetler Birliği Döneminde Azerbaycan'da Görsel İşitsel Yayıncılık ve Habercilik Anlayışı, Atatürk İletişim Dergisi, S. 1, 2011, s.133.

¹⁹ Çağatay Benhür, (2008) 1920'li yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (24), s.282.

²⁰ Enserov, a.g.m, s.133.

tarihinde telefonda Stalin'e gönderilecek olan Merkez Komitesi üyelerine yönelik mektuplar yazdırarak, radyonun propaganda, ajitasyon ve aydınlatma için önemini vurguluyordu²¹. 2 yıl sonra 23 Ekim 1924'te ise Moskova merkezli olmak üzere radyo-telefon istasyonundan sürekli yayınlara geçilmiştir²².

Sovyetler Birliği'nde merkezi radyo yayınlarının hızla geliştiği başlangıç dönemi sürerken artık Sovyetler Birliği'ni oluşturan ülkelerden olan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Sovyeti'nin 22 Nisan 1925 tarihli toplantısında Bakü'de bütün Azerbaycan'a hizmet edebilecek ve yayın alanı 600 kilometreye varan bir radyo istasyonunun inşası karara bağlanmış ve bu gelişmeye istinaden 6 Kasım 1926'da Azerbaycan'da ilk radyo yayını gerçekleşmiş, böylelikle Azerbaycan'da da radyo yayıncılığının temeli atılmıştır. Her ne kadar radyo yayıncılığının başlama tarihi 6 Kasım 1926 olarak gösterilse de ülkede ilk radyo yayını bundan 7 yıl öncesine Azerbaycan Halk Demokratik Cumhuriyeti dönemine dayanmaktadır. Azerbaycan Hükümet Cumhuriyeti 28 Mayıs 1918 yılında kurulduktan kısa süre sonra ülkenin başkenti Gence şehrinde 1918 yılının yazında yeni hükümet tarafından kurulan bir radyo istasyonu faaliyete başlamıştır. Bu Eylül ayının 15'inde Türk ordusunun yardımıyla düşmanlardan kurtarıldıktan sonra Bakü başkent seçilse de Gence'deki radyo istasyonu rabıta maksatlı kullanılarak bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin faaliyetiyle buradan ilgili dış ülkelere ara sıra bilgiler verilmekteydi. Ancak Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ömrü gibi genç radyosunun ömrü de kısa olmuş ve Bolşevik Rusların Azerbaycan'ı 27 Nisan 1920'de işgali ile bu radyonun gelişim aşamaları da yarım kalmıştır. Gence Radyo İstasyonu'nun bu akıbetinden sonra daha önce de belirttiğimiz gibi Azerbaycan'da kitlesel radyo yayınlarına 6 Kasım 1926 da geçilmiştir²³.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşiv Belgelerine Göre Radyo ve Türkiye

²¹ Mariana Popescu, Eski SSCB Ülkelerinde Televizyon Sistemlerinin Değişimi: Moldova Televizyonu Örneği, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halka İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010, s.28.

²² Enserov, a.g.m, s.133.

²³ Enserov, a.g.m, s.133.

Son yıllarda Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde erişime açılan bazı belgelerle radyonun hem Türkiye'deki hem de Türkiye'nin ilişki kurduğu ülkelerdeki varlığına ve radyonun anılan yıllarda uluslararası iletişimdeki yerine dair de bilgilere ulaşılabilmektedir.

Nitekim yukarıda Azerbaycan ile ilgili verilen erken tarihli bilgileri teyit eder nitelikteki Türk Diplomatik Arşivi'ndeki Fransızca bir belgeye göre; 22 Haziran 1919 tarihli Azerbaycan Devlet Savunma Komitesi'nin Ulaştırma Bakanlığı'na göndermiş olduğu yazıda radyo ve televizyon yedek parçalarının satın alınmasına izin verilmesi ve bunun için 30.000 rublenin Ulaştırma Bakanlığı'na ayrılması bildirilmektedir²⁴. 6 Temmuz 1919 tarihli Rusça bir belgede ise Bakü Azerbaycan Devlet Savunma Komitesi'nin hükümet muhasebe şubesine yazdığı yazıda Butabayev'den alınan radyo telgraf malzemelerinin bedeli olan 30.000 rublenin ödenmesinin 21 Haziran 1919 tarihindeki komite tarafından karara bağlandığı bildirilmektedir²⁵.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi'ne yansıyan bu belgeler ve tarihleri yukarıda bahsedilen Nijni Novgorod laboratuvarında yapılan çalışmaların tarihiyle yakınlık arz etmektedir. Azerbaycan'ın radyo ve televizyon yedek parçalarının satın alınmasına dair yaptığı bu girişim, bu devletin radyo telgrafın erken kullanıcılarından biri olduğunu göstermektedir.

12 Şubat 1921 tarihli başka bir belgede ise Gürcü Radyo İstasyonu için ödenen meblağın bildirilmesi istenmektedir. Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'ndan Ankara Hükümeti'ne gelen yazıda 1918 yılından itibaren Gürcistan Radyo İstasyonu'na gönderi göndermek için ödenen meblağların miktarının bildirilmesi istenmektedir²⁶. Belgede bahsedilen '*1918'den itibaren Gürcü radyo istasyonuna meblağ ödenmesi*' bilgisi önemlidir. Zira meblağların ödenmeye başladığı tarihlerde henüz TBMM kurulmamıştır. Ancak bu bilgi tarihler 1921'i gösterdiğinde Ankara Hükümeti'nden istenmektedir.

²⁴ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi , Kısaca (DBTDA) olarak yazılacaktır. DBTDA, 44833 -216201-32.

²⁵ DBTDA, 44833- 216201 – 51.

²⁶ DBTDA, 34747 -136893-108.

9 Mart 1921 tarihli başka bir belgede de ise Trabzon'da bir radyo istasyonunun varlığından haberdar olmaktadır. Belgede, Trabzon yerel halkının anlaşılma şeklinde buradaki Rus personele baskıcı davranışlarda bulunduğu ve bu personelin can güvenliğinin sağlanması için Türk hükümetinden garanti istendiği görülmektedir. Belge, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Dışişleri Halk Komiseri Sayın Ahmet Muhtar Bey* hitabıyla başlamakta ve şöyle devam etmektedir:

Sayın Komiser.

Maalesef şu anda Trabzon'daki radyo istasyonumuz Rusya ile tek iletişim aracıdır. Dolayısıyla bu istasyona ve onu işleten insanlara ılımlı yaklaşılmasını beklememiz son derece doğaldır.

Ancak her gün yoldaşlarımız Lavrinovıtc, Astakhoff ve Baguiroff'tan, yerel makamların kendilerine karşı davranış biçimlerine ilişkin kabul edilemez bilgiler alıyorum; bu davranış biçimi düzenli iletişim hizmetini ve karşılıklı iletişimi bozuyor. Trabzon yerel yetkililerinin bu şekilde hareket etme şeklini göstermek için aşağıda Trabzon'dan alınan son telgraf metnini aktarıyorum.

“Türk yetkililer ile ilişkiler her geçen gün daha da kötüye gidiyor. Sürekli olarak yetkililer ve basın müttefiklerine olan sempaticelerini vurguluyor. Vali, Tiflis'in düştüğünün duyurulması ile birlikte basılı yayınların dağıtılmasını istedi. Durumumuz o kadar zorlaşıyor ki her şey beklenebilir. Sizden can güvenliğimiz için Angora'dan (Ankara'dan) garanti/teminat almanızı rica ediyoruz.”

Sayın Komiser, yukarıda belirtilenleri size bildirirken, sizin müdahaleniz sayesinde, Trabzon makamları ile bu şehirdeki yoldaşlarımız arasındaki normal ilişkilerin yakında yeniden kurulacağından ve bu sayede düzenli çalışmaların devam edeceğinden hiç şüphem yok.

Sayın Komiser, lütfen en yüksek saygılarımı kabul edin.

P. Mdivary (el yazısı ile)

RSFSR Dışişleri Halk Komiseri temsilcisi²⁷

²⁷ DBTDA, 571 / 34724- 136603-10.

Bu belgeden anlaşıldığına göre Türkiye'deki Rus elçiliği Trabzon'da kurulan bir radyo istasyonu aracılığı ile Rusya ile iletişim kurmaktadır ve bu istasyon anılan tarihte Rusya ile tek iletişim kanalıdır. Mdivary ise Çiçerin'in Türk-Ermeni meselesinde arabuluculuk görevi verdiği kişidir²⁸. Halkın Ruslara neden bu denli tepki gösterdiği konusu ise çalışma konusunun dışına çıkmak olacağından meseleden bahsetmekle yetinilmiştir.

Görüşmeler devam etmektedir. Bu kez 16 Mart 1921'de gerçekleşen Moskova Anlaşması'nın radyodan duyurulduğu haberi belgelere yansımaktadır. SSCB ile Türkiye arasında imzalanan Barış Antlaşması'na dair Sovyet radyosunda çıkan haberle ilgili olarak dış işlerden sorumlu Ahmet Muhtar Bey'e RSFSR Dışişleri Halk Komiseri temsilcisi P. Mdivary şu yazıyı yazmıştır:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Hariciye Vekili Sayın Ahmet Muhtar Bey,

Dün gece radyo ile aldığım sevinçli haberi size bildirmekte acele ettiğimi büyük bir memnuniyetle arz ederim.

Moskova'da 16 Mart'ta imzalanan Türk-Rus anlaşması ile ilgili olarak bildiri metninin çevirisi aşağıdadır:

"Türkiye ile Barış Anlaşması"

16 Mart'ta Moskova'da Rusya ile Türkiye arasında iki ülke arasında dostluk ve kardeşlik ilişkileri tesis eden bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma bizim tarafımızdan Dışişleri Halk Komiseri Tohi Toherinn ve Rusya Merkez Yürütme Komitesi Üyesi Korkmassof tarafından, Türkiye tarafından ise Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyeti Başkanı Yusuf Kemal Bey, Halkın Kamu Ekonomisinden Sorumlu Vekili Rıza Nur Bey, Halkın Eğitimden Sorumlu Vekili ve Rusya üst düzey Büyükelçisi Ali Fuat Paşa tarafından imzalanmıştır."

Mdivary daha sonra *"iki millet arasındaki dostluk ve kardeşlik bağlarının daha da güçlenmesine yardımcı olacak bu anlaşmanın imzalandığı haberini sizlere iletmekten memnuniyet duyduğumu"*

²⁸ Benhür, a.g.m., s.282.

belirtmek isterim. Lütfen en yüksek saygılarımın teminatını kabul edin efendim. Saygılarımla. RSFSR Dışişleri Halk Komiseri Temsilcisi P. Mdivary²⁹” diyerek yazısını bitirmiştir.

Radyonun siyasi, askeri, vb. gelişmeleri iletmede üstlendiği role dair 5 Ağustos 1921 tarihli bir başka belgede ise Yunan taarruzu ve Türk askerlerinin esir ve zayıflar vererek geri çekildiğine dair bir radyo haberinin Azerbaycan’da üzüntüyle karşılandığından bahsedilmektedir:

Hariciye Vekaleti’ne

Fi 5 Ağustos sene [1]921 Bakü

Parola, birinci madde- Birinci def’a Moskova Ajansı bundan? [Yunandan] aldığı bir radyo üzerine Yunan ta’arruzunun başladığı, ‘askerimizin ric’at edüb otuz bin esir verdiğini i’lân etdi. Bütün Azerbaycan’da hâsseten köylü halk nezdinde bu haber bugün bir ye’is ve esef ile karşılandı.

Hatta Azerbaycan’a kadar bize şüpheli nazarla bakan Ruslar bile bu haber üzerine birdenbire müte’essir oldular. O güne kadar aleyhimizde haberleri terciyen yazan gazete ve ajanslar lehimize haber aramağa başladılar, şimdi lehimize olan haberleri terciyen yazıyorlar. Batum’dan aldığımız haberleri aynen neşrettiriyoruz.

İkinci madde- Bu telgraf yirmi yedi Temmuz otuz yedi târîhli telgrafa cevabdır ve 5 Ağustos sene [13]37 ve numeroludur. Hariciye Vekaleti’ne yazılmışdır³⁰.

Bu bilgidен hareketle 1921’de Azerbaycan’da radyodan alınan haberin halk üzerinde yaratmış olduğu tesir ve Rusların yaklaşımı dikkat çekmektedir. Uluslararası haberleşmede radyo yer edinmeye başlamışken ülkemizde de aynı gelişmelerin seyri gözlemlenebilmektedir.

8 Haziran 1922 tarihli bir belgede; Sekreter Glob’un³¹ dış ilişkiler komisyon danışmanı Akçura Bey’le ilk görüşmesi sonucuna göre, Rus

²⁹ DBTDA, 34614-136324-1.

³⁰ DBTDA, 34854-137567-8.

³¹ Semyon İvanoviç Aralov, anılarında Sekreter Glob’un Türklerle hiçbir zaman anlaşmazlığa düşmediğini, Türk halkının milli menfaatlerini çok iyi bilen biri olduğunu

hükümetinin Türkiye'deki tam yetkili temsilcisi (büyük elçisi) Aralov'un (Araloff), Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve Dış İlişkiler Komiseri Yusuf Bey ile görüşmesi sonucunda Ankara'da 10 kilovatlık bir radyo istasyonunun kurulması için prensipte anlaşıldığından bahsedilmekte ve RSFSR hükümetinin tam yetkili temsilcisinin Ankara'da olduğu da belirtilmektedir.

Dışişlerinden Aralov'un, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve Dış İşleri Komiseri Yusuf Kemal Bey ile röportaj (görüşme) yaptığından ve onların onayını aldığından bahsedildikten sonra yeri henüz belirlenmeyen söz konusu radyo istasyonunun, yalnızca tam yetkili temsilcilik görevine hizmet etmekle kalmayacağı, aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin de günde birkaç saat kullanımına sunulacağına değinilmektedir³².

Bu tarihten kısa bir süre sonra, 7 Eylül 1922'de ise Moskova - Ankara arasında elektrikli radyo istasyonu tesisinin hayata geçirilmeye başlandığına dair bilgilere de ulaşabilmekteyiz.

Belgede, RSFSR Hükümeti'nin, Ankara ile Moskova arasındaki bağlantıyı iyileştirmek amacıyla, Tam Yetkili Temsilciliğin emrine 10 kilovat gücünde bir elektrikli radyo istasyonu verme kararı aldığı belirtilmektedir. Bu konuda, Tam Yetkili Temsilci Yoldaş Aralov ile Dışişleri Komiseri Yusuf Kemal Bey ve Milli Savunma Komiseri Kazım Paşa arasında bu yılın mayıs ayında bir ön anlaşmaya varılmış olduğu da dile getirilmiştir.

Ayrıca, *"Şu anda istasyon yarı yolda ve montaj için gönderilen özel personelin bir kısmı Ankara'ya ulaştı bile."* denilerek durum hakkında bilgilendirilme yapılmış ve detaylara geçilmiştir. İstasyonun kurulumu, 150 metre yüksekliğinde direkleri olan beton bir temel üzerine inşa edilecek şekilde planlanmıştır. Söz konusu radyo istasyonunun etki alanı ise Suriye, Türkiye, Asya ve Avrupa'ya yayılacak, Mezopotamya,

ifade etmiştir. Ayrıca "A.N. Golub, eski bir Bolşevik'ti. Bu yerlere daha önce gelmiş ve Trabzon konsolosluğu yapmıştı. Sonraları elçilikle konsolosluk işlerini idare etti. Bir süre birinci sekreter olarak çalıştı." diyerek yaptığı görevleri de belirtmiştir. Bkz. Aralov, Semyon İvanoviç, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923, Çev. Hasan Ali Ediz, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İstanbul, 2020, s.33.

³² DBTDA, 36210-143552-72. Belgede adı geçen Aralov (Semyon İvanoviç Aralov) Sovyet Elçisi olarak 26 Ocak 1922'de Ankara'ya gelmiştir. Benhür, a.g.m. s 289.

Kafkaslar, Ukrayna ve Balkanlar ile kış aylarında daha uzak mesafeler (örneğin Moskova) ile bağlantı kurmak mümkün olacaktır.

Diğer yandan radyo istasyonunun Rus temsilcinin kendi sorumluluğunda inşa edilmesinin öngörüldüğü belirtilmekle birlikte Türk Hükümeti'nden gerekli iş gücünün ayrılması, direklerin birleştirilmesi için askeri mühimmat fabrikasının iş birliğinin beklendiği ifade edilmektedir.

Hatta mümkünse kalacak yer için geçerli bir binanın bulunduğu bir arazi parçası da talep edilmektedir. Haziran ayında Milli Savunma Komiserliği temsilcisi tarafından askeri mühimmat fabrikasının çalışma gücü ve teknik ekipmanlarından yararlanılmasına söz verildiği ve istasyon için gerekli olan arazi konusunda ise uzmanların Rafet Paşa (Refet Paşa) ve Tam Yetkili Temsilci'nin köşklerinin arsasına komşu olan boş araziye tercih ettiği belirtilmektedir.

Radyo istasyonunun işletilmesine gelince; Tam Yetkili Temsilcilik, birçok kez gösterdiği gibi, istasyonun bağlantı amacıyla kullanmanın yanı sıra, onu günde birkaç saatliğine Türk Hükümeti'nin emrine vermeyi de üstlenmektedir. İstasyonun hatırı sayılır gücü göz önüne alındığında, bundan belirli kazançlar elde edileceği de vurgulanmıştır. Vurgulanan diğer bir husus ise istasyonun ortak çalışmasının özel bir anlaşma ile düzenlenmesinin gerekli olduğudur.

Temsilcilik, Komisyonun dikkatini, Kastamonu bölgesindeki kereste tedarikinin derhal üstlenilmesi ve bu sorunun mümkün olan en kısa zamanda gerçekleştirilmesi gerektiği göz önüne alındığında, bu sorunun mümkün olduğu kadar hızlı çözülmesi gerektiği görüşüne çekmektedir. Eylül ayının başında yazılan bu yazıda yağmurlu günlerin başlangıcı olması nedeniyle istasyon için yer rezervasyonu konusunu mümkün olan en kısa sürede değerlendirin denilmektedir³³.

Görünen odur ki, Rusya'nın radyo yayıncılığı üzerinden bağlantı kurmak istemesi, Moskova anlaşmasının bir gereğidir. Zira o dönemde kamusal yayın henüz başlamamış ve radyo geniş kitlelere ulaşmamıştı. Kamusal yayının öncesi bu dönemde radyo alıcılarının sadece ya da daha çok devlet yetkililerinin elinde bulunabileceği varsayılırsa radyonun

³³ DBTDA, 36210 – 143552 – 68.

devletler arası hızlı bir iletişim kanalı olduğu bir kez daha görülebilmektedir. Bu noktada Türkiye'nin Sovyet Rusya ile yaptığı ve diplomasi tarihinde özel bir önemi olan Moskova Antlaşması'na bakmak gerekmektedir.

TBMM Hükümeti adına Yusuf Kemal, Rıza Nur beyler ve Moskova Büyükelçimiz Ali Fuat Paşa ile Sovyet Rusya adına Dışişleri Komiseri Çiçerin ve Pan Rus Merkez İcra Komitesi Üyesi Celal Korkmazof tarafından imzalanan bu antlaşma ile Türkiye'nin bugünkü doğu sınırı çizilerek Sovyet Rusya ile dayanışma, dostluk ve iş birliğinin temeli oluşturulmuştur³⁴. Bu tarihte Milli hükümetin İnönü'de varlığını ispat ve Gümrü Antlaşması'nı imza ettiği vakidir. Moskova Antlaşması'na göre her iki taraf yaptıkları mücadelede ortak menfaatlere sahip olduklarını onaylamış, iki taraf da diğerine zorla kabul ettirilmek istenen hiçbir belgeyi tanımamayı taahhüt etmiş ve Sovyet hükümeti Türk Misakını tanıyarak, milletlerin kendi kaderini belirlemede hür oldukları prensibini onaylamıştı³⁵.

Moskova Anlaşması'nın 9. Maddesinde şöyle denilmektedir:

“Taraflar, iki ülke arasındaki bağlantıların kesilmeden sürdürülmesi amacıyla, demiryolu, telgraf vb. gibi ulaşım ve iletişimi koruma ve geliştirmeyi ayrıca iki ülke arasında zorlukla karşılaşmaksızın kişi ve malların özgürce geçişini sağlamak için gerekli önlemleri alacaklar.”³⁶. Moskova Antlaşması'nın iletişime dair olan bu maddesinde iletişim kanalı olarak telgraftan bahsedilmekte ancak radyo ifadesi, dahası elektrikli bir radyo istasyonu kurulacağı ve bu istasyondan Türk Hükümeti'nin de yararlanabileceğine dair bir bilgi geçmemektedir. Radyonun icadının ardından Ruslar, bu teknolojik yayın cihazını kendilerinin de üretmesine binaen bu teknik donanımı uluslararası platformda da kullanmak amacıyla antlaşmadan ancak bir buçuk yıl sonra hazır hale getirmiş olabilirler. Nitekim 9. Maddede “..telgraf vb.

³⁴ Celal Topal, Türk -Rus İlişkileri ve Moskova Antlaşması, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/6, 2018, s.322.

³⁵ Halil İnalçık, *Milli Mücadele Tarihi, (1908-1923)*, Kronik Yay, İstanbul, 2023, s 118-119.

³⁶ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/moskova-antlasmasi/> Erişim: 10 Mart 2024.

gibi ulaşım ve iletişimi koruma ve geliştirmeyi” ifadesinden gelişmekte olan bir iletişim kanalına, “*telgraf vb.*” ifadesinden telsiz telefonun daha gelişmiş formu olan radyoya atıf yapılmış olabilir.

Bu noktada belgede adı geçen Tam Yetkili Temsilci Aralov’dan bahsetmek gerekecektir. Moskova Antlaşması’nın Rusya ve Türkiye arasında oluşturduğu ılıman ve pozitif ortamın ardından aynı yılın yazında kazanılan Sakarya Savaşı ile Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türk Mücadelesi’nin zaferle neticeleneceğinin ilk önemli işaretinin verilmesiyle Lenin, Türkiye’ye bir diplomatik temsilci göndermek zorunluluğunu hissederek bu görevi Kasım 1921’de Semion İvanoviç Aralov’a vermişti. Aralov Ankara’ya geldiğinde hızlı bir diplomasi trafiği yürütmüş daha sonra Sakarya zaferi sonrası nihai zafer için lojistik destek hazırlıklarını incelemek üzere olan Mustafa Kemal Paşa, bu geziye Azerbaycan sefiri Abilov’la birlikte Aralov’u da davet etmiştir. 27 Mart 1922’de Mustafa Kemal Paşa ile Ankara’dan yola çıkan Aralov, yaklaşık on gün süren gezi boyunca başta Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa olmak üzere ordu komutanları ile tanışma ve görüşme fırsatı buldu³⁷.

Belki de Aralov ile Mustafa Kemal arasında oluşan dostluk, Rusya’da uygulama sahasına giren radyonun, eş zamanlı olarak Türkler yararına da kullanılmak suretiyle Türkiye coğrafyasından ve bu kez Ankara üzerinden yapılacak radyo yayınlarının planlanmasına vesile olmuştur³⁸.

³⁷Aygün Attar, Semion İvanoviç Aralov (1880-1969), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/semion-ivanovic-aralov-1880-1969/> Erişim: 10 Mart 2024.

³⁸ Moskova Antlaşması’nın 100. yılında bir gazeteye verdiği demeçte Rus Büyükelçisi Yerhov, Aralov hakkında; “*Sovyet Büyükelçi Aralov’a Ankara’ya gitmeden önce Sovyet Rusya’nın kurucu lideri Vladimir Lenin’in ona “Türkler ulusal kurtuluşları için savaşıyor. Bu yüzden Merkez Komite sizi oraya askeri işlerden anlayan biri olarak gönderiyor” dediğini anımsatmış, “Sadece askeri değil, askeri-organizasyonel işlerde geniş tecrübeye sahip olan Aralov, bilgi birikimini Türk arkadaşlarıyla paylaştı. Türkiye Savunma Bakanlığı ile yakın iş birliği yaptığı, defalarca Mustafa Kemal ile birlikte cepheye gittiği, askeri birlikleri denetlediği biliniyor. Bu teftişler, Türk ordusunun büyük karşı taarruz planladığı Mart-Nisan 1922’de özel bir önem kazandı. Böylelikle elbette Türkiye’nin yabancı istilaya karşı askeri direnişin organizasyonuna kişisel katkıda bulunmuş oldu.”* diyerek Aralov’un Türkiye’ye sunmuş olduğu katkıyı “*Büyük Taarruz öncesinde Mustafa Kemal Atatürk, savaş hazırlıklarını yapan ordu birliklerini ilk olarak Sovyet Büyükelçisi Semyon Aralov’a*

Aralov'un kendi anılarını kaleme aldığı eserinde ise bu radyo istasyonundan bahsetmemesi ilginçtir.

Radyo istasyonunun Ankara'ya kurulması ve bu yolla etki alanının Suriye, Türkiye, Asya ve Avrupa'ya yayılacak, Mezopotamya, Kafkaslar, Ukrayna ve Balkanlar ile kış aylarında daha uzak mesafelere (örneğin Moskova) bağlantı kurmak mümkün olacağı bilgisine baktığımızda ise radyo frekanslarının çok olmadığı ve dolayısı ile enterfere probleminin yaşanması mümkün olmayan bir durumun söz konusu olduğu açıktır. 10 kilovatlık bir vericinin böyle bir ortamda bahsi geçen yerlere etki edebilmesi son derece önemlidir. Anılan coğrafyalar ile radyo üzerinden bağlantı kurabilmede Ankara'nın coğrafi konumu da önemlidir.

Belgenin bize sunduğu bir önemli detay ise Mustafa Kemal Atatürk'ün Ankara'da Rusların propaganda yaptığına dair dinlediği yayından daha önce böyle bir istasyonun Ankara'da kurulmasına izin verdiğini göstermesidir. Bunun da ötesinde eğer Ruslar ilk deneme yayınlarını Sovyet Rusya'sında 21 Ağustos 1922'de başlattıysalar, K. Yust'ın verdiği bilgiler³⁹ ve bizim incelediğimiz belgeler ışığında bundan bir yıl kadar önce zaten Trabzon'da radyo yayınlarını başlatmışlar, 1922 yılının Haziran ve Eylül aylarında yapılan yazışmalardan anlaşılacağı üzere de kendileriyle eş zamanlı olarak Türkiye'de radyo yayınlarını hayata geçirmeye çalışmışlardır.

Radyonun Sovyetler için oldukça önemli bir iletişim aracı olduğu aşikardır. Çünkü Lenin için gazete çok önemliydi ve O'na göre radyo sesli bir gazeteydi, üstelik sınır tanımıyordu. Bu iletişim teknolojisi komünist fikrin ülke içinde ve dışında özellikle de okuma yazma bilmeyen halklara ulaşabilmesi için en kolay ve zahmetsiz yollardan biriydi. Bu sebeple de telsiz telgraf tekniklerinin bir an önce yaygınlaşmasına çalıştı. Nitekim

gösterdi. Atatürk Büyük Taarruz öncesi gizlice cepheye gideceğini de yine Sovyet Büyükelçisi'ne söyleyerek ondan destek istedi. Aralov, Atatürk'ün gizlice cepheye gittiğinin gizlenmesine yardımcı oldu.” sözleriyle dile getirmiştir. <https://www.aydinlik.com.tr/haber/rusyanin-ankara-buyukelcisi-verhov-100-yillik-ibirligi-suruyor-335959>. Erişim: 18 Şubat 2024.

³⁹ Bu bilgilere sonuç kısmında değinilecektir.

1922’de Moskova’da başlayan radyo yayını o günlerde dünyanın en güçlü radyo istasyonuydu⁴⁰.

Radyonun bu denli hızlı şekilde hayata geçirilmesi için ulusların gösterdiği çabanın ardında hiç şüphesiz propaganda ihtiyacı en başlarda gelmektedir. Radyonun böyle bir amaca hizmet ettiğini gösteren 8 Eylül 1922 tarihli bir belgede⁴¹ Yunan hükümeti radyosunun Türklerin saldırısının Yunan direnişiyle püskürtüldüğü ve Türklere 10.000 can kaybı yaşatıldığı ve İngiltere’nin Ankara hükümetine ateşkes önerisinde bulunduğunu bildirilmektedir. Belgenin detayında ;

Kavrosta Radyo Bildirisi/Basın Açıklaması ve Crayion 8/x başlığı altında; Aquer- Dahe'ye yönelik Türk Taarruzunun Yunanlılar tarafında büyük bir direnişle karşılaştığı ve Yunan tebliğlerine göre Türklere 10 bin kişilik bir kayıp vererek püskürtüldüğü bildirilmektedir. Ayrıca, bu kayıplara son vermek için İngiliz Hükümeti Angora (Ankara) Hükümeti’nden ateşkes görüşmelerine başlamak isteyip istemediğine dair kesin bir cevap vermesini istemiştir. Belgenin sonunda Kavrosta⁴² Baş Müdürü - A. Ghioll yazmaktadır. El yazısı ile yazılmış ve Fransızca olan belgenin sol alt kısmında ise Osmanlıca olarak “Ma'lûmât alınmış olmağla tebligât-ı resmîye dosyasında hıfzı. 11.09.93(?)” yazmaktadır⁴³. Belgenin arşiv özetindeki tarih ile belgede yazan bu tarih örtüşmediği için kâtibin 39 yerine sehven 93 yazmış olabileceği akla gelmektedir. Lakin böyle düşünsek dahi böyle bir kayıp bilgisine rastlanmamaktadır. Dolayısıyla bunun bir propaganda haberi olduğu açıktır. Zira belgenin arşiv bilgisinde belirtilen tarih İzmir’in düşman işgalinden kurtuluşunun hemen bir gün öncesidir ve Yunanlıların denize döküleceğinin anlaşılması üzerine böyle bir propaganda yapılmak suretiyle ateşkesin

⁴⁰ Huriye Kuruoğlu, Propaganda ve Özgürlük Aracı Olarak Radyo, Nobel Yay. Ankara, 2006, s.25.

⁴¹ Arşivde belgenin özet kısmında bu tarih yazmaktadır ancak belgede böyle bir tarih görülememektedir.

⁴² Otkavrosta (Rusya Telgraf Ajansı Kafkasya Bölge Departmanı) başlığı altında KavROSTA, 1918 yılında kurulan ROSTA’nın yani Rus Telgraf Ajansının bir departmanı olarak 1920lerde kurulduğu ve ana ofisinin Gürcistan’ın Tiflis kentinde yer almakta olup Kafkasya genelinde uydu ofis denilebilecek şubelerinin bulunduğu bilgisi yer almaktadır. <https://www.posterplakat.com/the-collection/publishers/otkavrosta-caucasian-regional-department-of-the-russian-telegraph-agency-grozny> Erişim: 7 Mart 2024

⁴³ DBTDA, 36118-142612-97.

önü açılmak istenmiş olabilir ve bu haber İngiliz ve Yunanların Kurtuluş Savaşı yıllarında propaganda ve karşı casusluk faaliyetleri ile Türk tarafının moralini bozmak amaçlı yürüttüğü faaliyetler⁴⁴ kapsamında değerlendirilebilir.

Sonuç

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi'nden elde ederek bu çalışmada yer verdiğimiz; Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve Rusya'yı radyo yayıncılığı noktasında ilgilendiren belgeler, anılan devletlerin iletişim tarihine ışık tutacak niteliktedir. Çalışmamızın giriş, birinci ve ikinci bölümünde; radyonun icadından, Amerika, Avrupa ülkeleri ile özellikle Türkiye, Azerbaycan ve Rusya'nın radyo yayıncılığı noktasında yaşadığı gelişmelerin neler olduğuna değinilmiştir. Azerbaycan ve Rusya'daki bu gelişmelere daha detaylı bakmamızın nedeni ise üçüncü bölümde yer verdiğimiz arşiv belgeleriyle bu gelişmelerin siyasi ilişkilere ve iş birliklerine yansıyan seyrini gözlemleyebilmek olmuştur.

Arşiv belgeleri; Gürcü radyo istasyonunu Türk hükümetinin gönderileri için kullandığı ve bunun için para ödendiği bilgisini bize vermesinin yanında belgede, bu meblağın ne kadar olduğu bilgisinin Ankara hükümetinden istenmesi, TBMM hükümetinin Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti tarafından tanındığını göstermesi açısından da önemlidir. Diğer yandan 1919'da Azerbaycan Devlet Savunma Komitesi'nin Ulaştırma Bakanlığı'na göndermiş olduğu; radyo ve televizyon yedek parçalarının satın alınmasına izin verilmesi ve bunun için 30.000 rublenin Ulaştırma Bakanlığı'na ayrılmasının bildirildiği yazı ile radyo teknolojilerinin anılan yılda Azerbaycan'da kullanımına dair verileri bize sunmuştur.

Rusya'nın Trabzon üzerinden yaptığı ve Ankara üzerinden yapmaya çalıştığı radyo yayınları ise onun radyo teknolojilerini kendi laboratuvarlarında üretmeye yönelik yaptığı girişimlerin bir meyvesi olarak görülebilir. Zira iletişim teknolojileri bugün olduğu gibi geçmişte de ülkelerin birbirleriyle yarıştığı, ulusal ve uluslararası siyasetlerinin önemli bir parçasını teşkil etmekteydi.

⁴⁴ Bülent Çukurova, Kurtuluş Savaşı'nda Haber Alma ve Yeraltı Çalışmaları, Ardıç Yayınları, Ankara, 1994, s. 77-78.

Türkiye’de de her ne kadar 1927 yılı itibariyle radyo yayıncılığı resmi olarak başlamış olsa da belgelere göre, Ruslar tarafından 1920’de Trabzon’da kurulmuş olan⁴⁵, 1922’de Ankara’da kurulmaya çalışılan 10 kilovat gücündeki elektrikli radyo istasyonu ile hem ulusal hem de uluslararası platformda bir haberleşme aracı olarak radyonun varlığı görülmektedir. Belgelerden hareketle özellikle Ankara’da kurulmaya çalışılan radyo istasyonunun Mustafa Kemal Paşa ve heyeti temsil eden Yusuf Kemal Bey’in izniyle olması önemlidir.

Radyonun Türkiye’ye gelişine kronolojik olarak baktığımızda, anlamı ve amacı sadece bildiğimiz anlamda bir radyo yayını olmazdan önce onun bir telsiz telgraf ya da telsiz telefon formunda olduğu düşünülebilir⁴⁶. Lakin 1922 tarihli belgelerden bu radyo istasyonunun ulaşacağı belirtilen uzak bölgeler dahilinde bunun insan sesi taşıyan bir radyo yayını olduğu kesinlik kazanmaktadır ki yazışmalarda da telsiz telgraf söylemi değil radyo kelimesi kullanılmıştır. Moskova Antlaşması’nın 9. maddesinde de sadece telgraftan bahsedilip telsiz telgraf/telefon ya da radyo teknolojisine değinilmemesini ve sadece iletişim kanallarının geliştirilmesi ifadesiyle yetinilmesinin nedenlerini bu belgelerden sonra anlamış bulunmaktayız. Ancak Trabzon’daki radyonun kuruluşunun 1920 olmasını kabul ettiğimizde bu tarihin Moskova Anlaşmasından önceye denk gelmesini ise 1917 yılından itibaren iki ülke arasında gerçekleşen yakınlaşmanın bir neticesi olarak yorumlayabiliriz ki, Moskova Anlaşması da bu yakınlaşmanın bir sonucudur. Her iki tarafın birbirini iletişim kanallarıyla da destekleyeceği 9. Maddede artık yer almıştır.

Diğer yandan üzerinde çalıştığımız tarihlerden birkaç yıl sonra sadece Türkiye Cumhuriyeti kaynaklarıyla devletimize özel olarak telsiz telgraf ihalesine çıkılacak (1925) ve radyo istasyonları kurulacaktır (1927).

⁴⁵ K.Yust 1922 tarihli eserinde Trabzon’daki radyo istasyonunun iki yıldır faaliyette olduğunu belirttiği için radyonun kuruluşu 1920 olarak kabul edilebilir. Nitekim bu radyo ile ilgili incelediğimiz 1921 tarihli belgede radyo çalışır durumdadır.

⁴⁶ Telsiz Telgraf; büyük sevk ve idare birliklerinin kuruluşunda ve büyük karargâhların birbirine bağlanmasında kullanılırdı. Telsiz telgraf, sahra telefon kablolarının çekilemediği uzak mesafelerde (100-200 km) kısa ve önemli haberleşmelerin çabuk yapılmasını sağlamak amacı ile kurulmuştur. Bkz. Mustafa Şehitoğlu, Millî Mücadelede Telgraf Muhaberatı (1918-1922), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2012, s.8.

Ancak bu girişimler yapılırken daha birkaç yıl önce kurulması için çalışılan Ankara-Moskova arası elektrikli radyo istasyonundan hiç bahsedilmemesi bu radyo istasyonu vasıtasıyla yapılan haberleşmenin daha gizli ve sadece devletlerarası nitelikte planlandığını düşündürmektedir. Eğer bu radyo istasyonu hayata geçtiyse Atatürk'ün Ankara'da kendisine Hayrettin Hayreden tarafından dinletilen ve Atatürk'ün dinleyince "Propaganda yapıyorlar" dediği yayın muhtemelen bu veya Trabzon'daki istasyon kanalı ile yapılan Rus radyo yayıncılığı idi. Ankara'daki istasyonun tam olarak kurulup yayına başladığı ve daha sonra Türk hükümetince ne derece kullanılıp kullanılmadığı bilgisine elimizdeki belgeler cevap vermemektedir. Ancak gerçek şudur ki, bu istasyon Türk Hükümeti'ne kullandırılmış da olsa, daha sonra Telsiz ve Telefon Kanunu'nun 3. Maddesinin V. Fıkrasında tüm memur ve hatta müstahdemlerin Türklere oluşmak zorunda olmasını⁴⁷ anlamak daha kolay olacaktır. Halihazırda mevcut olan telsiz telgraf alt yapılarının radyo yayıncılığına uygun olması⁴⁸, ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi Moskova Antlaşması'nın yapıldığı haberinin bir radyo bildirisi olarak alındığının belirtilmesi, yapılacak yayınların Balkanlar'dan Kafkaslara ve Orta Doğu'ya dek ulaşacak olması, Ankara-Moskova arası iletişim için kurulan bu radyo istasyonunun telsiz telgraftan öte bildiğimiz anlamıyla radyo yayını olduğunu göstermektedir. Özetle, Ankara'daki Rus radyo istasyonunu TBMM hükümeti de kullandı ise Türkiye'de radyo yayıncılığının Rus kaynaklı da olsa, daha 1922'de uluslararası iletişimde kullanılmak üzere başladığını söyleyebiliriz. Diğer yandan belgelerde görülen Trabzon'daki Rus radyo istasyonu çalışanlarının yerel yetkililerce rahatsız edilmesi probleminin Mdivary tarafından dile getirilerek bu sorunun çözüme kavuşturulmak istenmesi hali hazırda Ankara-Moskova hatlı kurulacak olan radyo istasyonundan daha önce Trabzon'da bu yayıncılığın başlamış olduğunu göstermesiyle önem arz etmektedir. Belgede Trabzon'daki bu radyo istasyonunun Türk kanadı tarafından kullanıldığına dair bir ifade

⁴⁷ Arvas, a.g.m, s.413.

⁴⁸ Radyonun Türkiye'ye girişi telsiz telgrafın türevi biçiminde olmuştur (Kocabaşoğlu, 2010: 33). Bunun temel nedeni ise başlangıçta radyo yayınlarının iletilmesi için mevcut telsiz, telgraf ve telefonun altyapısının kullanılmış olmasıdır. Bkz. Arvas, İbrahim Sena; Türkiye'nin Radyo ile Tanışması ve Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi, Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD), Aralık, 2018; 4(2), s.408-409.

geçmemektedir. Nitekim K. Yust, *Kemalist Anadolu Basını (Tiflis, 1922)* adlı eserinde hem Trabzon'da kurulmuş olan hem de Ankara'da kurulacak olan radyo istasyonundan bahsetmiştir. Bu çalışmada kullandığımız arşiv belgeleri K. Yust'ın verdiği bilgileri doğrulamaktadır. Eserinde Anadolu'da İngiliz, Amerikan ve Fransız basın kurum temsilciliklerinin olmadığı ve bu durumda Sovyetlerin Anadolu basın pazarını ele geçirerek uzun vadeli bir etkinlik sağlayabileceğinden bahsetmektedir. Ayrıca uygun coğrafi konumuyla Trabzon'daki Sovyet radyo istasyonunun iki seneden beri faaliyet gösterdiğini de belirtmiştir⁴⁹. Bu durumda Trabzon'da radyo yayıncılığı 1920 yılı itibariyle başlamış olmaktadır. Moskova, Tiflis, Bakü ve Erivan yayınlarını alabilen ve aynı zamanda yayın da yapabilen bu radyo istasyonu ile Sovyetlerin basın pazarındaki yerinin daha da sağlamlaşacağına dikkat çeken K.Yust, 1922 tarihli bu eserinde yakında Ankara'da da alıcı ve vericisi olan Rus-Sovyet radyo istasyonu kurulacağını ve böylece Anadolu basınına Trabzon ve Ankara'dan taze haber gönderilerek Sovyet haber kaynaklarının Anadolu yaşamında daha büyük rol oynayabileceğini ifade etmektedir⁵⁰. Dahası saptanan amaçların gerçekleştirilmesi için birkaç tecrübeli gazetecinin Trabzon ve Ankara'ya gönderilmesi ile onların Anadolu yaşamından Sovyetleri haberdar etme olanağına sahip olacaklarını da dile getirmiştir⁵¹. İncelediğimiz belgeler K.Yust'ın eserinde belirttiği ancak belgelendirmediği, Trabzon'da kurulmuş olan Rus radyo istasyonu ve Ankara'da kurulacak olan radyo istasyonu hususlarını doğrulamaktadır.

Görünen odur ki, radyo alıcılarının henüz herkes tarafından kolaylıkla ulaşılabilen bir cihaz olmaması nedeniyle diğer devletlerde olduğu gibi Türkiye'de de radyo, ilk etapta sadece devletler arası haberleşmelerin ve özellikle de propaganda yapmanın en hızlı yolu olmuştur. Diğer yandan siyasi bir anlaşmada para, asker, silah ve benzeri argümanların

⁴⁹ K. Yust, *Kemalist Anadolu Basını*, Yay. Hazırlayan: Orhan Koloğlu, ÇGD (Çağdaş Gazeteciler Derneği) Yay. Ankara, 1995. s. 171.

⁵⁰ K.Yust, a.g.e., s. 171. Elimizdeki belgelerden ve K.Yust'ın verdiği bilgilerden hareketle radyo yayıncılığının aslında Sovyetler Birliği'nde 1922'de İngiltere ve Fransa ile eş zamanlı başladığı bilinse de (Bkz. Aysel Aziz, *Radyo ve Televizyona Giriş* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 393, Basın ve Yayın Yüksek Okulu Yayın No: 4, Ankara, 1976, s.8.) , 2 yıl kadar önce belli ki resmi olarak duyurulmaksızın üstelik kendi sınırlarının dışında da haberleşme amaçlı başlamıştır.

⁵¹ K.Yust, a.g.e., s. 171.

dışında, o dönemin haberleşme teknolojisini de içine alan bir iş birliğine yönelim olduğunu da göstermektedir.

Zamanla telsiz bir iletişim cihazına, dolayısıyla daha zahmetsiz şekilde haberleşmeyi sağlayan, daha da önemlisi insan sesini, müziği aktaran radyoya o kadar çok ihtiyaç duyulmuştur ki, bu tarihten çok kısa bir süre sonra, 1927’de radyo yayıncılığı Türkiye’de kendi öz kaynaklarıyla başlatılmıştır. Nitekim 1925’te çıkılan ihaleye Rus tarafından da katılım sağlanması⁵², ancak ihaleyi Fransızların alması radyo yayıncılığı konusunda 1920’lerin başındaki bu gelişmelere rağmen direkt Ruslarla iş birliği yoluna gidilmediğini de göstermektedir.

Sovyetlerin dışında Gürcü ve Azerbaycan radyolarıyla ilgili yazışmaların olması da bu iletişim aracının anılan yıllarda bu devletlerce de etkin bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Diğer yandan radyo, belgelerden de anlaşılacağı üzere propagandanın hızlı ve etkili bir aracı haline gelmiştir.

Matbaada iki yüz yıl kadar geriden gelme durumumuz, söz konusu radyo olduğunda aynı makus talihe uğramamış ve derhal, neredeyse Avrupa, Amerika ve Rusya ile eş zamanlı olarak hayatımıza girmiştir. Bu sebeple, “1922’de ABD’de ilk tecimsel yayın WEAFF’ta başladığında, bizde henüz radyo yayınlarına rastlanmıyordu⁵³” ifadesi, bu belgeler ile “Rus kaynaklı da olsa 1920/1921’de Türkiye’de radyo yayıncılığı yapılmıştır” şeklinde söylenebilir. Ancak sermayesi, kullanım ve yayın hakkı sadece Türkiye’ye ait olan milli bir radyo, bu iletişimsel iş birliklerini içeren radyo yayıncılığından yaklaşık 6 yıl sonra hayatımıza girmiş olacaktır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi

DBTDA, 44833 -216201-32.

DBTDA, 44833- 216201-51.

DBTDA, 34747 -136893-108.

⁵² DBTDA, 35800 – 141298-1 (Belge Tarihi: 07.06.1925)

⁵³ Cankaya, Özden, Türkiye’de Radyo Yayıncılığının Öyküsü, a.g.e. s.15.

DBTDA, 34724- 136603-10.
 DBTDA, 34614-136324-1.
 DBTDA, 34854-137567-8.
 DBTDA, 36210-143552-72.
 DBTDA, 36210 – 143552 – 68.
 DBTDA, 36118-142612 – 97.
 DBTDA, 35800 – 141298-1.

Kitap ve Makaleler

Akagündüz, Ümüt; Radyoculuğumuzun Cumhuriyet'in İlk Yıllarındaki Serüveni ve Telsiz Mecmuası, Kebikeç, 37, 2014, ss: 359-386.

Aralov, Semyon İvanoviç, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923, Çev. Hasan Ali Ediz, Türkiye İş Bankası Kültür yay. İstanbul, 2020.

Arvas, İbrahim Sena, Atatürk ve Radyo: "Efendiler, Bakın Propaganda Yapıyorlar!", Atatürk ve Kitle İletişimi, Editör: Nil Çokluk, DER Yay., İstanbul, 2021.

Arvas, İbrahim Sena; Türkiye'nin Radyo ile Tanışması ve Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi, Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD), Aralık, 2018; 4(2), ss:406-428.

Aziz, Aysel, Radyo ve Televizyona Giriş, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 393, Basın ve Yayın Yüksek Okulu Yayın No: 4, Ankara, 1976.

Aziz, Aysel, Radyo Yayıncılığı, Nobel Yay., 2018.

Benhür, Çağatay; (2008) 1920'li yıllarda Türk-Sovyet ilişkileri: Kronolojik Bir Çalışma, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (24), s.277-313.

Cankaya, Özden, Bir Kitle İletişim Kurumunun Tarihi TRT 1927-2000, İmge Kitabevi, Ankara, 2015.

Cankaya, Özden, Türkiye'de Radyo Yayıncılığının Öyküsü, İstanbul Radyosu Anılar, Yaşantılar, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2000.

Çukurova, Bülent, Kurtuluş Savaşı'nda Haber Alma ve Yeraltı Çalışmaları, Ardıç Yayınları, Ankara, 1994,

Dinç, Ayhan, İstanbul Radyosu'nun Öyküsü, İstanbul Radyosu, Anılar, Yaşantılar, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Doğaner, Yasemin, Atatürk Döneminde Radyo, Türkler, Yeni Türkiye Yay, c.18, ss.377-382

Enserov, Vefalı, Sovyetler Birliği Döneminde Azerbaycan'da Görsel İştisel Yayıncılık ve Habercilik Anlayışı, Atatürk İletişim Dergisi, S. 1, 2011, ss. 131-148.

İnalçık, Halil, Milli Mücadele Tarihi, (1908-1923), Kronik Yay., İstanbul, 2023.

K. Yust, Kemalist Anadolu Basını, Yay. Hazırlayan: Orhan Koloğlu, ÇGD (Çağdaş Gazeteciler Derneği) Yay. Ankara, 1995.

Kocabaşoğlu, Uygur; Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna -TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı içindeki Yeri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Kuruoğlu, Huriye, Propaganda ve Özgürlük Aracı olarak Radyo, Nobel Yay, Ankara, 2006.

Okur, Ali, 1927-1950 Yılları Arasında Türkiye’de Radyo Yayıncılığı, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Popescu, Mariana, Eski SSCB Ülkelerinde Televizyon Sistemlerinin Değişimi: Moldova Televizyonu Örneği, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halka İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.

Şehitoğlu, Mustafa, Millî Mücadelede Telgraf Muhaberatı (1918-1922), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Elazığ, 2012.

Topal, Celal, Türk -Rus İlişkileri ve Moskova Antlaşması, *Karadeniz Araştırmaları Ens- titüsü Dergisi*, 4/6, 2018, ss.313-330.

Tufan, Fırat, Demokratik Katılım ve Sosyal Dönüşüm Perspektifinden Alternatif Radyo Yayıncılığı, Gece Akademi Yayınları, Ankara 2019.

İnternet Kaynakları

Attar, Aygün, Semion İvanoviç Aralov (1880-1969) <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/semion-ivanovic-aralov-1880-1969/> Erişim: 10 Mart 2024.

<https://www.posterplakat.com/the-collection/publishers/otkavrosta-caucasian-regional-department-of-the-russian-telegraph-agency-grozny> Erişim: 7 Mart 2024.

<https://www.aydinlik.com.tr/haber/rusyanin-ankara-buyukelcisi-yerhov-100-yillik-ismirligi-suruyor-335959>. Erişim: 18 Şubat 2024.

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/moskova-antlasmasi/> Erişim: 10 Mart 2024.

Extended Abstract

In the 19th century, when transportation, production and therefore competition accelerated day by day, one of the most needed things was undoubtedly fast and accurate communication. This need, felt by states rather than individuals for their own survival, began to be met in different ways day by day with technological developments. First the Morse code, then the wire telegraph, finally the wireless telephone and radio... In the late 19th century and early 20th century, the inventions of some scientists began to yield results. Names such as Maxwell, Hertz, Fleming, Stubblefield, De Forest, Marconi were the veterans and architects of this technological product that provided great opportunities for humanity in the field of communication. The ability to transmit the human voice from one place to another via electromagnetic waves was important in the history of humanity as well as in the field of communication.

As the dates begin to show the 1920s, we see that European states, especially America, quickly acquired this invention and began to use it. A communication network has begun to form very quickly in the world. Radio broadcasts quickly gained ground in other countries after America; England, France, the Soviet Union started broadcasting in 1922, and Germany started broadcasting in 1923.

For this purpose, the enactment of a law called the "Law on Wireless Installation" in Turkey in 1925 and the fact that this law foresees the establishment an internal radio network in the country represents an important development in terms of this study. As a matter of fact, in the tender held in 1925, the work of establishing wireless telegraph was awarded to German Siemens and French T.S.F. After negotiations with the companies, it was given to the French company. Following all these developments, the first official radio broadcast in Turkey was made on May 6, 1927, by playing music to the public from a transmitter with a power of 5 kilowatts placed on the door of the large post office in Istanbul. The start of broadcasting in Ankara took place in November of the same year.

Although there is a perception that it was established jointly by Türkiye İş Bankası and a French company and started to be operated by Telsiz Telefon Türk Anonim Şirketi (TTTAŞ), it is seen that the first Turkish radio company was completely national.

This is because the financial structure and broadcasting policy of TTTAŞ, which undertook the first radio operation, was influenced by Atatürk. 40 per cent of this company belonged to İş Bank, which Atatürk had founded by giving one quarter of its capital from his own pocket, 30 per cent to Anadolu Agency,

which Atatürk himself had founded, and the rest to Atatürk's close circle. Although TTTAŞ appears to be a private company due to the economic policies of the state at the time and the aim of encouraging private sector initiatives, the clear picture is that it was Atatürk's radio. Before moving on to the documents we are working on, it would be appropriate to give an example of Atatürk's sensitivity to radio with a memory of him with Hayrettin Hayreden. Hayreden said the following:

"Our attempt to establish a radio station was not well received in government circles at first. They said that the nation was still backward, that it would not be able to digest it, and that there were no technical staff.

I was trying to explain to them that our country was the country that sold the most records in the world and that the public needed such things, but I couldn't convince them. Finally, Atatürk's genius, who saw the future in everything, solved this issue as well. They told him about this initiative. He said, "Let him bring the saz, let's listen to it." One day I took the receiver I had built at the forest farm to him. While searching for the station, we came across a Russian radio station. When Atatürk was in Sofia, he used to speak a little Russian. He listened and suddenly silenced everyone. "Gentlemen! Look, they are making propaganda!" he said. "They ordered a station to be established immediately and we established the company."

However, as we will see later, Atatürk's sensitivity about radio goes back a little further.

Because before these dates, there was an attempt to start a radio broadcast centred on Russia in Turkey. Some documents related to both this broadcast and the radio broadcasts of some of the states with which we have relations are reflected in the Turkish Diplomatic Archive of the Ministry of Foreign Affairs.

As a matter of fact, according to a French document in the Turkish Diplomatic Archive, which confirms the first information on radio broadcasting, in a letter dated 22 June 1919 sent by the Azerbaijan State Defence Committee to the Ministry of Transport, it was stated that 30,000 rubles would be given to the Ministry of Transport for the purchase of radio and television spare parts.

In addition, a Russian document dated 6 July 1919 from the Baku Azerbaijan State Defence Committee to the government accounting department states that the committee decided on 21 June 1919 to pay 30,000 rubles for the radio telegraph equipment purchased from Butabayev.

In another document dated February 12, 1921, it is requested to report the amount paid for the Georgian Radio Station. In the letter sent to the Ankara Government from the Ministry of Foreign Affairs of the Democratic Republic of

Georgia, it is requested to inform the amount of the amounts paid to send messages to the Georgian Radio Station since 1918. It is important to note that the amount mentioned in the document was paid to the Georgian radio station starting from 1918. Because the Turkish Grand National Assembly had not been established yet when the amounts started to be paid. However, this information was requested from the Ankara Government when the dates showed 1921.

The document dated March 9, 1921, we are informed about the existence of a radio station in Trabzon. In the document, it is seen that the local people of Trabzon are inexplicably behaving oppressively towards the Russian personnel there and that a guarantee is requested from the Turkish government to ensure the safety of these personnel. The document begins with the address of the People's Commissar for Foreign Affairs of the Grand National Assembly of Turkey, Mr. Ahmet Muhtar Bey, and continues as follows:

Dear Commissioner.

Unfortunately, currently our radio station in Trabzon is the only means of communication with Russia. Therefore, it is natural for us to expect that the work request regarding this station and the people who carry out its work will be evaluated.

However, every day I receive completely incomprehensible communications (information) from our comrades Lavrinovits, Astakhoff and Baguiroff about how local authorities behave towards them, what behavior disrupts the regular communication service and the mutual flow of information. To illustrate this way of acting by the local authorities of Trabzon, I quote below the text of the last telegram received from Trabzon.

“Relations between Turkish officials are deteriorating day by day. Officials and the press constantly emphasize their sympathy for the allies. The governor defended the distribution of print publications with the announcement of the Tbilisi attack. Our situation becomes so difficult that we can expect anything. For our safety, please get a guarantee from Angora (Ankara).”

Mr Commissioner, when I inform you of the above, I have no doubt that, as always, thanks to your intervention, the Trabzon authorities will quickly restore normal relations with our comrades in this city.

Mr Commissioner, please accept the assurance of my highest respect.

P. Mdivary (handwritten)

Representative of the People's Commissar for Foreign Affairs of the RSFSR

As it is understood from this document, the Russian Embassy in Turkey communicated with Russia through a radio station established in Trabzon, which was the only communication channel with Russia at that time. Since the issue of why the people reacted so much to the Russians is beyond the scope of this study, we will limit ourselves to mentioning this issue.

The negotiations continued. This time, the news that the Moscow Agreement signed on 16 March 1921 was announced on the radio was reflected in the documents. P. Mdivary, the representative of the People's Commissariat of Foreign Affairs of the RSFSR, wrote the following to Ahmet Muhtar Bey, who was in charge of foreign affairs, regarding the news on the Soviet radio about the Peace Treaty signed between the USSR and Turkey:

"Mr. Ahmet Muhtar Bey, the people's commissar for foreign affairs of the Turkish Grand National Assembly Government,

I am very happy to quickly convey to you this happy news that I received on the radio last night. The translation of the text of the Communiqué on the signing of the Turkish-Russian agreement signed in Moscow on the 16th of this year is as follows:

"Peace Agreement with Türkiye"

On March 16, an agreement was signed between Russia and Turkey in Moscow, establishing friendly and brotherly relations between the two countries. The agreement was signed on our side by the People's Commissar for Foreign Affairs Tohi Toherinn and member of the Russian Central Executive Committee Korkmassof, and on the Turkish side by the head of the grand delegation Yusuf Kemal Bey. Turkish Grand National Assembly and People's Commissar for Public Economy Rıza Nur Bey, People's Commissioner for Education and Russian Ambassador Extraordinary Ali Fuat Pasha."

Mdivary then said, "I am happy to convey to you the news that the agreement has been signed, which will contribute to the further strengthening of the bonds of friendship and brotherhood for the prosperity of our two nations." he said.

Representative of the People's Commissar for Foreign Affairs of the RSFSR

P. Mdivary

In the document dated 5 August 1921, it is stated that the radio news about the Greek attack and the retreat of Turkish troops with prisoners and casualties was received with regret in Azerbaijan:

To the Ministry of Foreign Affairs

Fi 5 August year [1]921 Baku

Cipher, first item - The Moscow Agency received a radio report from Greece] that the Greek offensive had begun and that "our troops fought back and took thirty thousand prisoners". Today this news was received with despair and sorrow throughout Azerbaijan, especially among the peasants.

Even the Russians, who had been sceptical of us until our arrival in Azerbaijan, were suddenly impressed by this news. Newspapers and agencies, which had previously reported against us, began to look for news in our favour and are now writing news in our favour. We are publishing the news we received from Batumi verbatim.

Second article - This telegram is in reply to the telegram dated twenty-seven July year [13]37 and numbered 5 August year [13]37. It is addressed to the Ministry of Foreign Affairs.

Based on this information, the impact of the news received on the radio in Azerbaijan in 1921 on the public and the approach of the Russians are noteworthy. While radio has begun to gain a place in international communication, the same developments can be observed in our country.

This document is dated 8 June 1922;

It mentions that as a result of the first meeting of Minister Glob with Akçura Bey, Advisor to the Foreign Relations Commission, Aralov (Araloff), the plenipotentiary representative (ambassador) of the Russian Government in Turkey, Mustafa Kemal Pasha, President of the Grand National Assembly of Turkey, and Yusuf Bey, Commissioner for Foreign Affairs, an agreement was reached in principle for the establishment of a 10-kilowatt radio station in Ankara, and that the plenipotentiary representative of the RSFSR government was in Ankara.

After stating that Aralov from the Ministry of Foreign Affairs had met with Mustafa Kemal Pasha, the President of the Grand National Assembly of Turkey, and Yusuf Kemal Bey, the Commissioner for Foreign Affairs, and received their approval, it is stated that the radio station in question, the location of which has not yet been determined, will serve not only the plenipotentiary representative but also the Grand National Assembly of Turkey. It is stated that it will also be available to the government of the Turkish National Assembly for a few hours a day.

Shortly after this date, on 7 September 1922, we learn that the establishment of an electric radio station between Moscow and Ankara began.

The document states that in order to improve the connection between Ankara and Moscow, the Government of the RSFSR decided to place at the disposal of the Plenipotentiary Representative a powerful 10-kilowatt electric radio station. It is also stated that a preliminary agreement on this matter was reached in May of this year between the Plenipotentiary Representative Comrade Aralov, Foreign Affairs Commissioner Yusuf Kemal Bey and National Defence Commissioner Kazım Pasha.

It is also stated that "half of the station has been completed and some of the special personnel sent for the installation have arrived in Ankara" and details of the situation are given. The station is planned to be built on a concrete foundation with 150 metre high masts. The radio's sphere of influence will extend to Syria, Turkey, Asia and Europe, and in winter it will be possible to connect to Mesopotamia, the Caucasus, Ukraine, the Balkans and further afield (e.g. Moscow).

On the other hand, it is stated that the radio station is planned to be built at the Russian representative's own expense, and that the Turkish Government is expected to provide the necessary labourers and the assistance of the military ammunition factory for the installation of the masts.

If possible, a piece of land with a valid building for residence is also requested. It is stated that in June the representative of the National Defence Commissariat promised to make use of the working force and technical equipment of the military munitions factory, and as regards the land required for the station, the experts preferred the vacant land adjacent to the mansion of His Excellency Rafet Pasha (Refet Pasha) and the Plenipotentiary.

As regards the operation of the radio station, the Plenipotentiary undertakes, as it has repeatedly demonstrated, to place it at the disposal of the Turkish Government for several hours a day, in addition to using it for liaison purposes. In view of the considerable power of the station, it is also emphasised that certain profits will be derived from it. It was also emphasised that the joint operation of the station should be regulated by a special agreement.

The Delegation draws the Commission's attention to the view that the supply of timber for the frame in the Kastamonu region should be undertaken as soon as possible and that this problem should be solved as quickly as possible. In this letter, written at the beginning of September, it is stated that reservations for the station should be made as soon as possible due to the onset of rainy days.

In a document dated September 8, 1922, the Greek government radio reported that the attack of the Turks was repelled by the Greek resistance,

causing 10,000 casualties to the Turks, and that Britain proposed a ceasefire to the Ankara government.

In the detail of the document;

Under the title of Kavrosta Radio Statement / Press Release and Crayion 8/x; It is reported that the Turkish Attack on Aquer-Dahe encountered great resistance on the Greek side and, according to Greek communiqués, was repelled with a loss of 10 thousand people to the Turks. Moreover, in order to put an end to these losses, the British Government asked the Angora (Ankara?) Government to give a definitive answer as to whether it wanted to start ceasefire negotiations. At the end of the document it says Kavrosta Chief Manager - A. Ghioll. At the bottom left of the document, which is handwritten and in French, is written in Ottoman Turkish: "Information received and preserved in the official notification file.11.09.93(?)".

Since the date in the archive summary of the document does not coincide with the date written in the document, it comes to mind that the scribe may have mistakenly written 93 instead of 39. However, even if we think so, there is no such loss information. Therefore, it is clear that this is propaganda news. Because the date stated in the archive information of the document is just one day before the liberation of Izmir from enemy occupation, and upon understanding that the Greeks would pour into the sea, such propaganda may have been intended to pave the way for a ceasefire.

In conclusion, although radio broadcasting in Turkey officially started in 1927, the existence of radio as a national and international means of communication can be seen through the archival documents of the 10 kilowatt electric radio station established by the Russians in Trabzon in 1920 and the 10 kilowatt electric radio station attempted to be established in Ankara in 1922. Based on the documents, it is especially important that the radio station attempted to be established in Ankara was with the permission of Mustafa Kemal Pasha and Yusuf Kemal Bey, who represented the delegation.

In addition, when we accept that the radio station was established in Trabzon in 1920, we can interpret the fact that this date coincides with the date before the Moscow Agreement as a result of the rapprochement between the two countries since 1917, and the Moscow Agreement is a result of this rapprochement. Article 9 of the Treaty states that both sides will support each other through communication channels.

On the other hand, a few years later, a wireless telegraph tender (1925) and radio stations (1927) would be established for our state with the resources of the Republic of Turkey. However, while these initiatives were being undertaken,

no mention was made of the electric radio station between Ankara and Moscow, which had been established only a few years earlier, suggesting that the communication to be made through this radio station was planned to be more secret and only inter-state.

It seems that, since radio receivers were not yet easily accessible to everyone, radio in Turkey, as in other states, was at first only the fastest way of inter-state communication and especially propaganda. On the other hand, it also shows that in political agreements and cooperation, apart from money, soldiers, weapons and similar arguments, there was a tendency towards cooperation that included the communication technology of that period.

In the course of time, there was such a great need for a wireless communication device, hence a radio, which enabled communication in a more effortless way, and more importantly, which transmitted the human voice and music, that radio broadcasting was initiated in Turkey with its own resources in 1927, very shortly after this date. As a matter of fact, the fact that the Russian side also participated in the tender to be held in 1925, but the French were awarded the tender, shows that despite the developments in radio broadcasting in the early 1920s on the axis of these friendly relations, there was no direct cooperation with the Russians.

The existence of correspondence concerning Georgian and Azerbaijani radios outside the Soviet Union shows that this means of communication was used effectively in those years. We have also seen that communication technologies were used in parallel with the political developments of the period. The correspondences of Georgia and Azerbaijan, which were parties to the Treaty of Kars in these years, reflected in the Turkish Diplomatic Archive and included in this study, which include communication technologies, prove this point.

The fact that we were two hundred years behind in the printing press did not suffer the same fate in radio, and it entered our lives almost simultaneously with Europe, America and Russia. For this reason, the statement 'When the first commercial broadcasting started at WEA in the USA in 1922, we did not yet have radio broadcasting' can be interpreted with these documents as 'there was radio broadcasting in Turkey in 1920/1921, albeit of Russian origin'. However, a national radio, the right of use and broadcasting of which belongs only to Turkey, will have entered our lives approximately 6-7 years after radio broadcasting, which includes these communicative co-operations.